

WPLYW KALENDARZA LITURGICZNEGO NA FUNKCJONOWANIE PAŃSTWA ZAKONU KRZYŻACKIEGO W PRUSACH W CZASACH WIELKIEGO MISTRZA ULRYKA VON JUNGINGEN (1407–1410)

Słowa kluczowe: Ulryk von Jungingen, komunія święta, kalendarz liturgiczny, duchowość średniowieczna, zakon krzyżacki

Key words: Ulrich von Jungingen, Holy Communion, liturgical calendar, medieval spirituality, the Order of Teutonic Knights

Schlüsselwörter: Ulrich von Jungingen, heilige Kommunion, liturgischer Kalender, mittelalterliche Geistigkeit, Deutscher Orden

W wiekach średnich władca zarządzał swoim państwem poprzez systematyczne objazdy i wizytacje podległych mu jednostek administracyjnych. Rytm tych podróży zależał od terytorium państwa, sieci dróg komunikacyjnych (traktów, rzek, brodów) oraz własnych upodobań cesarzy, królów, książąt czy wielkich mistrzów zakonu krzyżackiego¹.

Duży wpływ na funkcjonowanie państwa miały najważniejsze święta kościelne (Boże Narodzenie, Wielkanoc, Zielone Świątki). Nie determinowały one jednak władców średniowiecznych do przebywania w stolicy, np. Władysław Jagiełło od przełomu XIV i XV wieku, Boże Narodzenie (a w zasadzie całą wczesną zimą) spędzał na Litwie. W połowie karnawału zawsze kierował się z powrotem do Małopolski. Z kolei Wielkanoc świętował w Kaliszu, z którego później wyruszał na objazd Kujaw².

Inaczej było w państwie krzyżackim: było ono mniej rozległe oraz jako korporacja religijna posiadała regulacje dotyczące się życia duchowego (przyjmowanie komunii świętej, uroczyste obchodzenie wyznaczonych świąt). Zatem w tym przypadku krzy-

---

* Damian Szweda – doktorant w Instytucie Historii i Stosunków Międzynarodowych (Zakład Historii Starożytnej i Średniowiecznej) UWM w Olsztynie. Obszary zainteresowań: metodologia historii, państwo zakonu krzyżackiego na początku XV w., pieśni pasyjne (analiza filologiczno-histeryczna); Adres do korespondencji: szwed@op.p

¹ Na temat objazdów państwa zob. A. Gąsiorowski, *Podróże panującego w średniowiecznej Polsce*, CPH 1973, t. 25, z. 2, s. 41–68; A. Rutkowski, *Objazdy i system rządzenia państwem przez Kazimierza Wielkiego*, KH 1978, r. 85, nr 3, s. 605–626. Objazdy w Zakonie Krzyżackim, zob. K. Neitmann, *Der Hochmeister des Deutschen Ordens in Preußen – ein Residenzherrscher unterwegs. Untersuchungen zu den Hochmeisteritineraren im 14 und 15 Jahrhundert*, Köln – Wien 1990.

² Więcej na temat objazdów państwa przez Władysława Jagiełłę, zob. A. Gąsiorowski, *Itinerarium króla Władysława Jagiełły 1386–1434*, Warszawa 1972, s. 11–12.

żacki kalendarz liturgiczny w innym wymiarze regulował funkcjonowanie władztwa w Prusach.

Artykuł niniejszy podejmuje zagadnienie pobytu wielkiego mistrza Ulryka von Jungingena (1407–1410) podczas najważniejszych świąt kościelnych, kiedy to członkowie Zakonu powinni przyjmować komunię świętą. Do tej pory problem ten nie doczekał się opracowania, zazwyczaj badacze koncentrowali się na kwestii samego kalendarza liturgicznego Krzyżaków³. Tematyką objazdów państwa zakonnego w Prusach i itineraria wielkich mistrzów zajmował się głównie Klaus Neitmann⁴.

DNI PRZYJMOWANIA KOMUNII ŚWIĘTEJ

Reguła krzyżacka zalecała aby wszyscy członkowie Zakonu przyjmowali komunię świętą siedmiokrotnie w ciągu roku: „Po raz pierwszy w najbliższy czwartek przed Wielkanocą [...]; po raz drugi w Wielkanoc, trzeci raz w Zielone Świątki; czwarty raz na mszy Naszej Pani w sierpniu; piąty raz na mszy Wszystkich Świętych; szósty raz w Boże Narodzenie; siódmy raz w dzień Naszej Pani gromnicznej”⁵. W dwa z tych dni, związanych z Matką Bożą – 2 lutego i 15 sierpnia, Krzyżacy rozpoczynali zwyczajowo rejzy. Można uznać za Marianem Dygo, iż rozpoczynanie wypraw wojennych w te dni było jednym z elementów ich uczczenia. Ponadto rycerze zakonni umocnieni przyjęciem tego sakramentu byli uzbrojeni również duchowo⁶.

Liturgia musiała być sprawowana bardzo uroczyście, ponieważ księga podskarbiego malborskiego odnotowuje w te dni, prócz Wielkiego Czwartku, wypłaty dla małych uczniów/kleryków. Co mogłoby wskazywać na sprawowanie mszy świętej z rozbudowaną asystą. Otrzymywali oni każdorazowo 4 skojce⁷.

Regulacje dotyczące świąt, podczas których przyjmowano komunię świętą miały wpływ na funkcjonowanie państwa – przyjmowanie poselstw, zjazdy ze stanami pruskimi (głównie z największymi miastami), objazdy państwa. Wielki mistrz Ulryk

³ Na temat kalendarza liturgicznego Zakonu Krzyżackiego, zob. W. Rozykowski, *Omnes Sancti et Sancti Dei. Studium nad kultem świętych w diecezjach pruskich państwa zakonu krzyżackiego*, Malbork 2006, s. 43–76 (tutaj także starsza literatura).

⁴ K. Neitmann, dz. cyt., passim.

⁵ *Die Statuten des Deutschen Ordens nach den ältesten Handschriften*, hrsg. v. M. Perlbach, Halle 1890, s. 36; *Reguła Zakonu Szpitala Najświętszej Marii Panny Domu Niemieckiego w Jerozolimie*, tłum. J. Trupinda, Pelplin 2011, s. 36–37. Dla porównania templariusze i joannici byli zobowiązani do przyjmowania komunii świętej trzykrotnie w ciągu roku – w Boże Narodzenie, Wielkanoc oraz Pięćdziesiątnicę, zob. P. Skalski, *Duchowość zakonów rycerskich w średniowieczu*, „Saeculum Christianum” 1996, r. 3, nr 1, s. 153–160. Późniejsze zalecenia soboru w Wienne (1311–1312), aby mnisi przystępowali do komunii świętej w każdą pierwszą niedzielę miesiąca nie wpłynęło na wprowadzenie zmian w regulach tych zakonów rycerskich, zob. *Dokumenty soborów powszechnych. Tekst grecki, łaciński, polski. Tom 2 (869–1312)*, opr. A. Baron, H. Pietras, Kraków 2007, s. 561

⁶ M. Dygo, *O kulcie maryjnym w Prusach krzyżackich w XIV–XV wieku*, ZH 1987, t. 52, z. 2, s. 15.

⁷ *Das Marienburger Tresslerbuch der Jahre 1399–1409* (dalej: MTB), hrsg. v. E. Joachim, Königsberg 1896, s. 16, 57, 96, 143, 220, 288, 298, 341, 380, 420, 460, 529.

von Jungingen przebywał w stolicy państwa lub jej okolicach (Sztumie, Elblągu) zawsze w dzień Wszystkich Świętych⁸, w święto Oczyszczenia Najświętszej Maryi Panny (Matki Bożej Gromniczej)⁹ i w Wielkanoc (czyli też i poprzedzający ją Wielki Czwartek)¹⁰.

Wniebowzięcie Najświętszej Maryi Panny

Tuż po swoim wyborze Ulryk von Jungingen musiał udać się po swoje rzeczy do Królewca, gdzie rezydował jako wielki marszałek i tamtejszy komtur¹¹. Był to także ostatni moment, aby dokonać objazdu Prus Dolnych jeszcze w tym roku. Z tego też powodu doszło do spięcia dyplomatycznego z Królestwem Polskim. 1 lipca król Władysław Jagiełło wysłał list gratulacyjny nowowybranemu władcy państwa zakonnego. W piśmie tym zapowiedział także wysłanie poselstwa, w skład którego weszli arcybiskup gnieźnieński Mikołaj z Kurowa i kasztelan kaliski Janusz z Tuliszkowa. Polski monarcha poprosił nowego zwierzchnika Zakonu o wskazanie czasu i miejsca, w którym mógłby przyjąć jego wysłanników. Ulryk von Jungingen mógł podjąć reprezentantów polskiego władcy dopiero po powrocie, który planował na około 15 sierpnia. Zatem na dzień, w którym zgodnie z regułą powinien przyjąć komunię świętą. Aby zdążyć na tę uroczystość nie mógł odłożyć objazdu Prus Dolnych, dlatego też zaproponował stronie polskiej możliwość udania się w podróż za nim. Dopiero po dogonieniu jego orszaku mógłby udzielić im posłuchania. Aby ułatwić posłom tę podróż władze zakonne zobowiązały się dostarczać świeżych koni w każdym zamku zakonnym¹².

⁸ W 1407 roku Ulryk von Jungingen pod koniec października powrócił z objazdu Pomorza, jego pobyt w okolicach Malborka można zauważyć już 29 października, zob. *Codex diplomaticus Brandenburgensis. Geschichte der geistlichen Stiftungen, der adlichen Familien, so wie der Städte und Burgen der Mark Brandenburg*, hrsg. v. A.F. Riedel, Bd. 19, Berlin 1860, s. 308–309. Z kolei w księdze podskarbiego malborskiego wielki mistrz odnotowany jest w stolicy państwa 3 listopada, zob. *MTB*, s. 440, 441. Można zatem przyjąć, że pomiędzy tymi dwiema datami przebywał on w Malborku albo jego okolicach. W 1408 roku obecność wielkiego mistrza 1 listopada jest poświadczona źródłowo precyzyjnie, zob. *Hanserecesse*, hrsg. v. Verein für Hansische Geschichte, Abth. I: *Die Recesse und andere Akten der Hansetage von 1256–1430*, Bd. 5, Leipzig 1880, s. 409; *MTB*, s. 460. Podobna sytuacja miała miejsce również w 1409 roku, zob. *MTB*, s. 529.

⁹ Zob. *Hanserecesse*, s. 511–512 (1 lutego); *MTB*, s. 460, 519 (1 lutego).

¹⁰ Wielkanoc 1408 – 15 kwietnia, Sztum, zob. *MTB*, s. 278. Wielkanoc 1409 – 7 kwietnia, Malbork, zob. *MTB*, s. 519 (6 kwietnia).

¹¹ Ulryk von Jungingen był wielkim marszałkiem i zarazem komturem w Królewcu w latach 1404–1407, zob. B. Jähnig, *Dostojnicy Zakonu Krzyżackiego w Prusach*, w: *Zakon Krzyżacki w Prusach i Inflantach. Podziały administracyjne i kościelne w XIII–XVI wieku*, red. R. Czaja, A. Radziwiński, Toruń 2013, s. 292.

¹² *Codex epistolaris Vitoldi magni ducis Lithuaniae 1376–1430*, wyd. A. Prochaska, w: *Monumenta mediaevi historica res gestas Poloniae illustrantia*, t. 6, Kraków 1882, nr 370, s. 151–152; A. Szweca, *Organizacja i technika dyplomacji polskiej w stosunkach z zakonem krzyżackim w Prusach w latach 1386–1454*, Toruń 2009, s. 180, 328. Ulryk von Jungingen na pewno już 13 sierpnia powrócił z objazdu Prus Dolnych i w ciągu najbliższych kilku dni przebywał w Malborku albo odwiedzał okoliczne folwarki, *MTB*, s. 414, 430. W roku następnym miejsce pobytu we Wniebowzięcie Najświętszej Maryi Panny, zob. *MTB*, s. 460, 500.

Zaplanowanie pobytu w stolicy podczas jednego z najważniejszych świąt Maryi, głównej patronki Zakonu, pozwalało wokół tego święta zorganizować różne spotkania i zjazdy. Wyrazem tego była właśnie ta propozycja przyjęcia posłów polskich po Wniebowzięciu Najświętszej Maryi Panny. Podobnym przykładem może być zjazd wielkich miast pruskich, który odbył się 17 sierpnia. Termin ten musiał zostać wyznaczony prawdopodobnie podczas zjazdu malborskiego 5 lipca, choć nie zostało to odnotowane w sprawozdaniu z tego wydarzenia¹³. Z kolei dwa dni później do stolicy państwa przybyło zapowiadane już na początku lipca poselstwo króla Polski: arcybiskup Mikołaj z Kurowa i kasztelan kaliski Janusz z Tuliszkowa¹⁴.

W 1408 roku wielki mistrz pod koniec lipca udał się do Czarnego na spotkanie z posłami księcia śląskiego Bogusława VIII. W drodze powrotnej odwiedził Tucholę, Człuchów, Świecie, Nowe i Gniew. Ulryk von Jungingen powrócił do Malborka około 14 sierpnia, kiedy to jego kompan Boemund Brendel przedstawił podskarbiemu rachunki z tej podróży. Zatem znowu wszystko zostało zaplanowane tak, aby władca państwa zakonnego powrócił do Malborka na święto Wniebowzięcia¹⁵.

W 1409 roku Wniebowzięcie Najświętszej Maryi Panny najwyższy dostojnik krzyżacki spędził poza Malborkiem, aby zgodnie z zakonnym obyczajem właśnie w ten dzień rozpocząć rejęz letnią – wojnę z Królestwem Polskim. Na czele wojsk krzyżackich wyruszył na ziemię dobrzyńską¹⁶.

Również poprzednik Ulryka von Jungingena, jego brat Konrad, w większości przypadków podczas tego święta przebywał w centrum państwa krzyżackiego. Z całą pewnością był tam w latach: 1395, 1396, 1397, 1399, 1401, 1402, 1403, 1405, 1406. W 1394 roku wielki mistrz Konrad von Jungingen przebywał na czele wyprawy na Wilno. Z kolei 15 sierpnia 1398 roku był on w Olsztynku, w trakcie objazdu komturstwa ostródzkiego. Natomiast w 1404 roku powracał z wizytacji warowni krzyżackich na Żmudzi¹⁷.

Uroczystość Wszystkich Świętych

Na początku października 1407 roku wielki mistrz Ulryk von Jungingen udał się na objazd Pomorza. Do stolicy państwa zakonnego powrócił pod koniec tego miesiąca. 24 października przebywał w pobliskich Lasowicach, gdzie tamtejszy prokurator Ulryk Johnsdorffer wpłacił podatek w kwocie 100 grzywien¹⁸.

¹³ *Hanserecesse*, s. 386–387.

¹⁴ A. Szweda, dz. cyt., s. 328.

¹⁵ *MTB*, s. 500: *des gelt berechente uns her Brendil am obende assumptionis virginis Marie, als der meyster weder vom tage qwam*.

¹⁶ Najprawdopodobniej 15 sierpnia 1409 roku najwyższy dostojnik krzyżacki przebywał w Brodnicy, gdzie na pewno był obecny także dzień później, zob. *MTB*, s. 575; *Johann's von Posilge, officialis von Pomesanien, Chronik des Landes Preussen* (dalej: *Posilge*), hrsg. v. E. Strehle, w: *SRP*, Bd. 3, Leipzig 1866, s. 301.

¹⁷ K. Neitmann, dz. cyt., s. 68–70, 72, 74, 75, 77, 79, 80, 82, 84. Na temat wyprawy na Wilno w 1394 roku, zob. M. Radoch, *Walki Zakonu Krzyżackiego o Żmudź od połowy XIII wieku do 1411 roku*, Olsztyn 2011, s. 126–132.

¹⁸ *MTB*, s. 438.

Jak widać znowu podróż tak zaplanowano, aby w święto podczas którego przyjmowano komunię świętą, przebywać w Malborku. Przy okazji na przełomie października i listopada do stolicy zjechali dostojnicy zakonnicy na radę z wielkim mistrzem. Ich obecność w centrum państwa jest odnotowywana od 29 października do 3 listopada¹⁹.

W roku 1408 roku najwyższy dostojnik również przebywał w stolicy państwa w uroczystość Wszystkich Świętych. Tego dnia wystawił dokument potwierdzający otrzymanie 9 tysięcy angielskich nobili za sfinalizowaną dzień wcześniej sprzedaż Gotlandii. Przed tym świętem, od 20 października, w Malborku trwały obrady kapituły zwykłej. Zajmowano się wtedy sprawą wspomnianej już Gotlandii oraz prawdopodobnie dyskutowano na temat projektu wilkierza krajowego, który Ulryk von Jungingen zamierzał w najbliższym czasie ogłosić²⁰.

Trudno jest jednoznacznie wskazać miejsce pobytu władcy państwa zakonnego 1 listopada 1409 roku. Jeszcze 28 października przebywał on w Bobrownikach, gdzie wystawił przywilej dla szlachty ziemi dobrzyńskiej. W tym samym jednak czasie w Malborku odbywał się zjazd z delegatami rad miejskich wielkich miast pruskich (Głównego Miasta Gdańska, Starego Miasta Elbląga, Starego Miasta Torunia). Treść recesu z tego spotkania sugeruje, że Ulryk von Jungingen jednak był w stolicy państwa zakonnego. Wydaje się, że jednak wielki mistrz był w tym czasie w Malborku, a w Bobrownikach tekst przywileju został jedynie ogłoszony zebrałym tam przedstawicielom rycerstwa²¹. Zatem i w tym roku Wszystkich Świętych władca państwa zakonnego spędził w Malborku albo jego okolicach. Przed samym zaś świętem zaplanowano wcześniej zjazd z miastami pruskimi²².

Wielki mistrz Konrad von Jungingen podczas omawianego święta przebywał w Malborku lub okolicach w latach: 1394, 1395, 1396, 1397, 1399, 1400, 1401, 1402, 1406. W roku 1398 uroczystość tę spędzał zwierzchnik Zakonu w Gdańsku. W 1403 roku przebywał on między Świeciem (po 28 października) a Pokrzywnem (6 listopada). Również w następnym roku we Wszystkich Świętych odbywał objazd

¹⁹ 29 października nowy wielki mistrz Ulryk von Jungingen potwierdził mieszkańcom i miastom Nowej Marchii ich prawa i przywileje. Świadcami tego aktu prawnego byli obecni w tym czasie w stolicy państwa dostojnicy: wielki komtur Kuno von Lichtenstein, wielki marszałek Fryderyk von Wallenrode, wielki szpitalnik Werner von Tettingen, wielki szatny Burkhart von Wobeke, podskarbi Thomas Merheim, komtur Torunia Albrecht, hrabia von Schwarzburg, komtur Grudziądzka Wilhelm von Helfenstein oraz wójt nowomarchijski Baldwin Stal, zob. *Codex diplomaticus Brandenburgensis...*, s. 308–309. Natomiast 3 listopada 10 grzywien wsparcia otrzymali jacyś zacińcy ludzie, zob. *MTB*, s. 440: *item 10 m. erbarn luten holfe, als dy gebyteger zu Marienburg woren; das gelt nam Mattis Ryman am donrstage noch omnium sanctorum*.

²⁰ *Hanserecesse*, s. 409; *MTB*, s. 504; *Posilge*, s. 293; S. Józwiak, *Funkcjonowanie i zakres władzy kapituł krzyżackich w państwie zakonnym w Prusach w latach 1309–1410*, *KMW* 2002, nr 3, s. 384–385.

²¹ Por. *Regesta historico-diplomatica Ordinis S. Mariae Theutonicorum 1198–1525*, opr. E. Joachim, wyd. W. Hubatsch, cz. 1, wol. 1–3, Getynga 1948–1973, nr 1164, s. 68; M. Biskup, *Materiały do dziejów krzyżackiej okupacji w ziemi dobrzyńskiej na przełomie XIV i XI wieku*, *ZH* 1960, t. 25, z. 2, s. 73–74, 79–81 (tutaj tekst źródłowy); *Hanserecesse*, s. 481: *Item so hot unsir herre homeistir mit synem steten obirtragen*.

²² 31 października Ulryk von Jungingen przekazał 10 grzywien ubogim oraz 4 skojce małym uczniom, zob. *MTB*, s. 520, 529.

państwa, 3 listopada odnotowano jego obecność w Wierzbicy. W 1405 roku tego dnia znajdował się w Kowalewie Pomorskiem, gdzie przyjął posła wielkiego księcia litewskiego Witolda²³.

Boże Narodzenie

Boże Narodzenie wielcy mistrzowie zazwyczaj spędzali w Malborku, Elblągu albo swoim dworze w Sztumie. Okres zimowy nie sprzyjał objazdom państwa ani wyprawom wojennym. Z tego powodu od początku grudnia do lutego na dworze malborskim głównie zajmowano się sprawami dyplomatycznymi (liczne poselstwa, korespondencja) oraz wewnątrzpaństwowymi (zjazdy stanów, spotkania dostojników zakonnych).

W grudniu 1407 roku władca państwa zakonnego przygotowywał się do zjazdu w Kownie, który miał odbyć się na początku stycznia 1408 roku. Najprawdopodobniej święta te spędził w Królewcu, a w okolicach 18 grudnia orszak wyruszył z Elbląga²⁴.

Z kolei święta w dwóch następnych latach spędzał on w Malborku albo Sztumie. W 1409 roku kilka dni przed Bożym Narodzeniem, 22 grudnia, odbył się zjazd z przedstawicielami wielkich miast pruskich²⁵.

Na podstawie ustaleń Klausa Neitmanna można przyjąć, że za swoich rządów Konrad von Jungingen przebywał w centrum zakonnego władztwa w święta Bożego Narodzenia każdego roku. Trudno jest to jedynie ustalić dla roku 1401, jednak i w tym przypadku można przyjąć, iż przebywał w Malborku lub Sztumie²⁶.

Matki Bożej Gromniczej

Święto Oczyszczenia Najświętszej Maryi Panny obchodzone 2 lutego wielki mistrz Ulryk von Jungingen spędzał każdego roku w centralnych punktach swojego państwa (trójkąt Malbork – Elbląg – Sztum). Pod koniec stycznia 1408 roku najwyższy dostojnik krzyżacki powrócił ze zjazdu, który odbył się w Kownie (6–8 stycznia). W stolicy przebywał już 25 stycznia, kiedy to podskarbi odnotował wypłaty pieniędzy dla możnych z Nowej Marchii. 29 stycznia wielki mistrz spotkał się z dostojnikami krzyżackimi, prawdopodobnie by zrelacjonować przebieg kowieńskiego zjazdu. 2 lutego Ulryk von Jungingen musiał przebywać w Malborku (lub Sztumie), ponieważ w ciągu następnych dni dowodnie był w Sztumie i położonych niedaleko stolicy folwarkach zakonnych²⁷.

W styczniu 1409 roku władca państwa zakonnego dokonał objazdu Prus Górnych. Do malborskiego zamku powrócił 25 stycznia. W następnych dniach spotkał

²³ K. Neitmann, dz. cyt., s. 68–69, 71–73, 75, 77, 79, 80, 83–84; M. Radoch, dz. cyt., s. 218.

²⁴ *Regesta I*, nr 957, s. 56; K. Neitmann, dz. cyt., s. 12; A. Szweida, dz. cyt., s. 373–374.

²⁵ *Hanserecesse*, s. 502; *MTB*, s. 520, 524.

²⁶ K. Neitmann, dz. cyt., s. 67–69, 71–72, 74–76, 78–79, 81–85; A. Szweida, dz. cyt., s. 321.

²⁷ *MTB*, s. 460, 462, 463, 466–467.

się z przedstawicielami króla Węgier Zygmunta Luksemburskiego oraz prokuratorem krzyżackim na dworze papieskim, Piotrem z Ornety. Prokurator przebywał w Malborku do 3 lutego, zatem w dzień Matki Bożej Gromnicznej Ulryk von Jungingen spędził razem z nim w stolicy ustalając politykę krzyżacką dotyczącą soboru w Pizie. Dzień przed tym świętem, 1 lutego, władca państwa zakonnego wypłacił ubogim 12 grzywien w drobnych fenigach, z kolei 2 lutego 4 skojce tradycyjnie otrzymali mali uczniowie²⁸.

W 1410 roku wielki mistrz w dzień Oczyszczenia Najświętszej Maryi Panny był w Malborku. Dzień wcześniej odbył się tam zjazd z przedstawicielami Głównego Miasta Gdańska, Starego Miasta Elbląga i Starego Miasta Torunia²⁹.

Podczas tego święta poprzednik Ulryka von Jungingena, Konrad w roku 1394 był prawdopodobnie w Grudziądzu (obecność odnotowana 1 lutego). W 1397 i 1398 roku na pewno znajdował się w stolicy państwa. W 1400 roku można przyjąć, iż przebywał w centrum Prus, itinerarium odnotowuje jego obecność w Malborku 26 stycznia, z kolei 11 lutego był w Sztumie. Trudno jest określić gdzie Konrad von Jungingen był 2 lutego 1401 roku, wiadomo, że w stolicy państwa znajdował się 26 stycznia. W następnym roku na pewno przebywał się w Malborku. W 1403 roku w święto Matki Bożej Gromnicznej był w Królewcu. Później aż do końca rządów w omawiany dzień pozostawał w stolicy państwa³⁰.

Wielkanoc (i Wielki Czwartek)

W Wielkanoc (15 kwietnia) 1408 r. Ulryk von Jungingen przebywał na dworze wielkich mistrzów w Sztumie. Podskarbi odnotował, że na polecenie wielkiego mistrza wypłacił służebnemu wielkiego mistrza, Namirowi, 12 kop groszy praskich na podróż do króla Polski. Natomiast 3 kopy groszy praskich otrzymał Janusz Surwiłło, którego wydelegowano do wielkiego księcia litewskiego Witolda. Ponadto do mistrza Bartłomieja z Borszowa do Fromborka władca państwa posłał swoich karłów³¹.

W Wielki Tydzień oraz Wielkanoc (7 kwietnia) w 1409 roku najwyższy dostojnik krzyżacki był w Malborku. Jeszcze przed świętami, około 4 kwietnia, przyjął posłów z Czech – Jana von Cyros i Jorgena. Komtur zamkowy opłacił dla nich nocleg w malborskiej gospodzie. W Wielką Sobotę najwyższy dostojnik zakonnny polecił wypłacić ubogim 8 grzywien w drobnych fenigach³².

---

²⁸ Tamże, s. 519, 529, 530; Z. H. Nowak, *Polityka północna Zygmunta Luksemburskiego do roku 1411*, Toruń 1964, s. 95.

²⁹ *Hanserecesse*, s. 509–511.

³⁰ K. Neitmann, dz. cyt., s. 19, 67, 70–71, 74–76, 78–79, 81, 83, 85; A. Szweda, dz. cyt., s. 323–324.

³¹ *MTB*, s. 478: *Sthum zu ostern* [...]. Bartłomiej z Borszowa to lekarz wielkich mistrzów Konrada i Ulryka von Jungingenów. Więcej na jego temat zob. M. Broda, *Lekarze w państwie Zakonu Krzyżackiego w Prusach w XIV–XV wieku*, Kraków 2013, s. 59–62; A. Świeżawski, *Bartłomiej z Borszewa lekarz wielkich mistrzów krzyżackich*, „Archiwum Historii Medycyny” 1961, t. 24, z. 4, s. 369–382.

³² *MTB*, s. 519, 537.

W 1410 roku Wielkanoc obchodzone 23 marca. Z całą pewnością wielki mistrz oraz dostojnicy zakonnicy, obecni na malborskim dworze od 18 marca³³, przebywali w Malborku³⁴. Jeszcze w oktawie Wielkiejnocy, w piątek 28 marca, w Elblągu odbył się zjazd z delegatami rad miejskich³⁵. Natomiast dwa dni później miała miejsce kapituła główna malborskiego konwentu. Podczas obrad zdecydowano o zmianach w niektórych ośrodkach administracyjnych (komturstwach w Dzierzgoniu, Toruniu, Bałdze, Ostródzie, Pokrzywnie i Człuchowie oraz wójtostwie Nowej Marchii)³⁶.

Jeśli chodzi o jego poprzednika, to Wielkanoc spędzał spędzał on w centrum państwa krzyżackiego w latach: 1394 (19 kwietnia), 1395 (11 kwietnia), 1396 (2 kwietnia), 1397 (22 kwietnia), 1398 (7 kwietnia), 1400 (18 kwietnia), 1401 (3 kwietnia), 1402 (26 marca), 1403 (15 kwietnia), 1405 (19 kwietnia), 1406 (11 kwietnia). Dzień po Wielkanocy w 1399 roku, 1 kwietnia, doszło do spotkania wielkiego mistrza Konrada z wielkim księciem litewskim Witoldem w warowni krzyżackiej Gotteswerder k. Kowna. Zatem wypada przyjąć za M. Radochem, że również w czasie Wielkiejnocy zwierzchnik Zakonu wraz ze swoimi dostojnikami przebywał w tejże warowni. W 1404 roku Wielkanoc świętowano 30 marca, według ustaleń K. Neitmanna 18 marca Konrad von Jungingen był w Malborku, a 9 kwietnia przebywał w Elblągu, zatem można przyjąć że w tym czasie najwyższy dostojnik Zakonu przebywał w centrum państwa³⁷.

Po Wielkanocy wielki mistrz przebywał w centrum państwa, gdzie przyjmował poselstwa i gości. Spotykał się też ze swoimi dostojnikami, prawdopodobnie spędzającymi z najwyższym dostojnikiem święta, oraz przedstawicielami miast państwa zakonnego. Ulryk von Jungingen funkcjonował tak do początku maja, kiedy to wyruszał objeżdżać swoje władztwo.

Zielone Świątki

Niedziela Zesłania Ducha Świętego przypadała w porze wiosennej, która z kolei sprzyjała objazdom trudniej dostępnych części państwa (np. Prus Dolnych). W 1408 roku Zielone świątki obchodzone 3 czerwca, kolejność zapisów w księdze podskar-

³³ Tego dnia wielki komtur Kuno von Lichtenstein, wielki marszałek Fryderyk von Wallenrode, wielki szpitalnik Werner von Tettingen, wielki szatny Burkhard von Wobeke, podskarbi Tomasz von Merheim byli świadkami wystawienia dokumentów, zob. *Regesta I*, nr 1259–1260a, s. 73.

³⁴ W Wielką Sobotę w stolicy państwa na pewno byli wielki mistrz, wielki komtur oraz podskarbi, zob. *Das Ausgabebuch des Marienburger Hauskomturs für die Jahre 1410–1420*, hrsg. v. W. Ziesemer, Königsberg 1911, s. 1.

³⁵ *Acten der Ständetage Preussens unter der Herrschaft des Deutschen Ordens* (dalej: *Acten*), hrsg. v. M. Toeppen, Bd. 1 (Die Jahre 1233–1435), Leipzig 1878, s. 124.

³⁶ *Posilge*, s. 313; S. Józwiak, J. Trupinda, *Organizacja życia na zamku krzyżackim w Malborku w czasach wielkich mistrzów (1309–1457)*, Malbork 2011, s. 148; J. Voigt, *Geschichte Preussens von den älteren Zeiten bis zum Untergange der Herrschaft des Deutschen Ordens*, Bd. 7: *Die Zeit vom Hochmeister Ulrich von Jungingen 1407 bis zum Tode Hochmeisters Paul von Russdorf 1441*, Königsberg 1836, s. 65.

³⁷ K. Neitmann, dz. cyt., s. 67–72, 74–76, 78–79, 81, 83; M. Radoch, dz. cyt., s. 150; A. Szwe-da, dz. cyt., s. 324.

biego malborskiego sugeruje, że na początku czerwca Ulryk von Jungingen udał się objazd Prus Dolnych. Najprawdopodobniej wyjazd nastąpił po tym święcie, zatem komunia święta mogła zostać przyjęta podczas mszy świętej w Malborku lub Elblągu³⁸.

W następnym roku Pięćdziesiątnica była świętowana 26 maja. Na początku tego miesiąca wielki mistrz udał się na wizytację Prus Dolnych. 22 maja był jednak już w Sątocznie, do Malborka dotarł przez Bartoszyce, Reszel, Krzyżpork i Pieniężno. Trasę tę mógł pokonać w ciągu kilku dni, więc i w tym przypadku najprawdopodobniej na Zielone Świątki zdążył powrócić do stolicy³⁹.

W 1410 roku Ulryk von Jungingen na pewno w niedzielę Zesłania Ducha Świętego (10 maja) przebywał w Malborku. Dzień wcześniej spotkał się z przedstawicielami wielkich miast pruskich. Natomiast 11 maja zwierzchnik Zakonu ze stolicy państwa wystosował list do księcia szczecińskiego, Świętobora I⁴⁰.

W przypadku Konrada von Jungingen miejsca pobytu podczas Uroczystości Zesłania Ducha Świętego przedstawiają się następująco: 1394 (7 czerwca) – objazd Prus Dolnych, 1395 (30 maja) – trudno określić, 1396 (21 maja) – prawdopodobnie okolice Malborka, 1397 (10 czerwca) – Włocławek (zjazd z królową Jadwigą dotyczący zastawu ziemi dobrzyńskiej), 1398 (26 maja) – prawdopodobnie Malbork, 1399 (17 maja) – Malbork, 1400 (6 czerwca) – Malbork, 1401 (22 maja) – Malbork, 1402 (13 maja) – Malbork, 1403 (3 czerwca) – Malbork, 1404 (17 maja) – być może już w drodze do Raciążka, 1405 (7 czerwca) – prawdopodobnie Gniewkowo, 1406 (30 maja) – Królewiec⁴¹.

OKRESY LITURGICZNE

Adwent

Początek grudnia w zasadzie kończył część roku, w której dokonywano objazdów państwa, wielki mistrz przebywał w stolicy lub jej okolicach (Sztumie lub odwiedzając folwarki krzyżackie na Żuławach). W Adwencie zatem władcy państwa zakonnego przyjmowali liczne poselstwa władców zagranicznych, możliwych europejskich, biskupów oraz własnych poddanych. W tym czasie organizowano również zjazdy z przedstawicielami wielkich miast pruskich oraz narady z dostojnikami krzyżackimi. Ponadto w tym czasie płacono czynsze lub finalizowana różne transakcje finansowe⁴².

³⁸ Zob. *MTB*, s. 486.

³⁹ Zob. tamże, s. 549–550; *Regesta historico-diplomatica Ordinis S. Mariae Theutonicorum 1198–1525*, opr. E. Joachim, wyd. W. Hubatsch, cz. 2, Getynga 1948–1973, nr 1625, s. 189.

⁴⁰ *Acten*, s. 124–125 (tutaj wydawca błędnie datował na 10 czerwca); *Regesta I*, nr 1276, s. 74; K. Kwiatkowski, *Książęta pomorscy wobec konfliktu Polski i Litwy z Zakonem Niemieckim w 1409/1410 roku (przyczynek do uwarunkowań aktywności władczej w późnym średniowieczu)*, *ZH* 2014, t. 79, z. 3, s. 24.

⁴¹ K. Neitmann, dz. cyt., s. 67–72, 74–76, 78–79, 82, 84; A. Szweđa, dz. cyt., s. 327, 364–365, 368–372.

⁴² A. Szweđa, dz. cyt., s. 326.

W grudniu 1407 roku przyjęto poselstwo księcia słupskiego⁴³. W prezencie z sokolami przybyli 5 grudnia: posłaniec dostojników krzyżackich z Niemiec, sokolnik hrabiego von Ottingen i margrabiego von Mysen⁴⁴. Sfinalizowano także następujące transakcje: 7 grudnia w imieniu rady miejskiej Starego Miasta Szczecina wpłacono 200 kop groszy praskich, przyjęto w zastaw Zawkrze⁴⁵. Podczas wizytacji folwarków krzyżackich w pobliżu Malborka – Lasowic, Lasek i Warnowa wypłacono wynagrodzenie tamtejszym pracownikom⁴⁶. Ponadto 7 grudnia odbył się w stolicy państwa zjazd z przedstawicielami miast⁴⁷.

W 1408 roku na początku adwentu odbył się w Elblągu zjazd dostojników zakonnych oraz spotkanie z delegatami rad miejskich najważniejszych miast pruskich. Podczas tego wydarzenia ogłoszony został wilkierz krajowy. Ponadto Ulryk von Jungingen uzupełnił Statuty o regulacje dotyczące zmian na urzędach⁴⁸. W pod koniec listopada oraz na początku grudnia tego roku na dworze wielkiego mistrza gościli książę von Troppow, młody książę oleśnicki, Waclaw von Doneyn oraz rycerze z Flandrii i Burgundii⁴⁹.

W następnym roku w adwencie odbył się zjazd dostojników (12 grudnia) oraz spotkanie z przedstawicielami wielkich miast pruskich (22 grudnia)⁵⁰. W stolicy państwa zakonnego przebywali również następujący goście: dwaj młodzi książęta szczecińscy (Otton i Kazimierz?) oraz młody książę słupski (prawdopodobnie Bogusław IX), kanclerz wrocławski oraz kanclerz z Wołogoszczy⁵¹.

Wielki Post

Każdego roku swoich rządów Ulryk von Jungingen odbywał w tym czasie zjazdy z rajcami najważniejszych miast pruskich. W 1408 roku spotkanie takie odbyło się 4 kwietnia w stolicy państwa, zaś w następnym roku zjazd odbył się 22 marca w Elblągu. W ostatnim roku panowania Ulryka von Jungingen do obrad z miastami doszło 27 lutego⁵². Zazwyczaj te spotkania z rajcami poprzedzały narady z dostojnikami zakonnymi. W 1408 roku widzimy ich w Elblągu już od końca marca⁵³.

W połowie marca 1408 roku na dworze malborskim gościł książę Brugii⁵⁴. Przybywali do wielkiego mistrza także posłowie i słudzy z darami: sokolnik księ-

⁴³ *MTB*, s. 446.

⁴⁴ Tamże, s. 448–449.

⁴⁵ Tamże, s. 438, 460, 464.

⁴⁶ Tamże, s. 458.

⁴⁷ *Hanserecesse*, s. 387–388.

⁴⁸ *Acten*, s. 113–120; *Hanserecesse*, s. 435–436; *MTB*, s. 513; *Posilge*, s. 294–297.

⁴⁹ *MTB*, s. 513, 514.

⁵⁰ *Hanserecesse*, s. 502; *MTB*, s. 591.

⁵¹ *MTB*, s. 591, 592; K. Kwiatkowski, art. cyt., s. 20; J. Mielcarz, *Dzieje społeczne i polityczne księstwa słupskiego*, Poznań 1976, s. 228.

⁵² *Hanserecesse*, s. 396–397, 451–452, 529–530.

⁵³ *MTB*, s. 475.

⁵⁴ Tamże, s. 471, 473, 474.

cia saksońskiego, pisarz oraz sługa księcia litewskiego Witolda, herold księcia burgundzkiego, sokolnik wojewody krakowskiego⁵⁵.

Pierwszą połowę Wielkiego Postu w 1409 roku Ulryk von Jungingen spędził na objęździe Pomorza Gdańskiego. Następnie powrócił do stolicy państwa na wspomniany już zjazd z delegatami pruskich miast w Elblągu. Z kolei 25 marca wielki mistrz naradzał się ze swoimi dostojnikami w tymże mieście⁵⁶.

W Niedzielę Palmową (31 marca) do Malborka przyjechali posłowie króla Węgier, Krzysztof von Gersdorff i Marek von Nürnberg. W tym samym czasie przebywali tam także niewidomy mówca króla rzymskiego Ruprechta, poddani i urzędnicy z Nowej Marchii. Kilka dni później zjawili się również posłowie króla czeskiego, Hanusz von Cyros i Jorgen⁵⁷.

PODSUMOWANIE

Podczas najważniejszych świąt kościelnych wielki mistrz Ulryk von Jungingen, podobnie jak jego poprzednik, przebywał w centrum państwa zakonnego (Malbork – Elbląg – Sztum). W większości przypadków w dni, w które ustawodawstwo zakonne nakazywało przyjmować komunię świętą, ten najwyższy dostojnik krzyżacki w latach 1407–1410 był w stolicy państwa zakonnego w Prusach. Jedynie w nadzwyczajnych sytuacjach, np. zjazd z królem Władysławem Jagiełłą i wielkim księciem Witoldem na początku stycznia 1408 r. lub początek wyprawy na ziemię dobrzyńską w sierpniu 1409 r., znajdował się w innym konwencie krzyżackim.

Wokół tych świątecznych dni, w których wiadomo było, iż wielki mistrz będzie na swoim dworze, organizowano zjazdy z dostojnikami Zakonu, spotkania z przedstawicielami miast pruskich, przyjmowano poselstwa zagraniczne lub też finalizowano różnego rodzaju transakcje.

INFLUENCE OF THE LITURGICAL CALENDAR ON FUNCTIONING OF THE STATE OF THE ORDER OF TEUTONIC KNIGHTS IN TIMES OF THE GRAND MASTER ULRICH VON JUNGINGEN (1407–1410)

SUMMARY

Grand master Ulrich von Jungingen into the most important church holidays almost always stayed in the centre of the State in Prussia. Around these days a rhythm of functioning of the state was being adjusted. Then meetings of dignitaries were held, meetings delegates of Prussian large cities with the great champion grand master, diplomatic missions were be-

⁵⁵ Tamże, s. 473, 474, 475.

⁵⁶ *Hanserecesse*, s. 451–452; *MTB*, s. 533–535.

⁵⁷ *MTB*, s. 536, 537.

ing accepted, also representatives of subjected and clerical couples appeared, they were also finalizing different financial transactions.

**DER EINFLUSS DES LITURGISCHEN KALENDERS AUF DAS
FUNKTIONIEREN DES DEUTSCHENORDENSSTAATES IN
PREUSSEN ZU ZEITEN DES HOCHMEISTERS ULRICH VON
JUNGINGEN (1407–1410)**

ZUSAMMENFASSUNG

Während der bedeutendsten Kirchenfeiern blieb der Hochmeister Ulrich von Jungingen fast immer im Zentrum des Deutschordensstaates in Preußen. Um diese Feiertage herum wurde der Rhythmus der Funktionsweise des Staates geregelt. Es fanden Beratungen der religiösen Würdenträger und Treffen der Vertreter von großen preußischen Städten mit dem Hochmeister. Man empfing diplomatische Gesandte, außerdem erschienen Vertreter von Untertanen und Klerus. Es wurden auch finanzielle Transaktionen abgeschlossen.

**WPLYW KALENDARZA LITURGICZNEGO
NA FUNKCJONOWANIE PAŃSTWA ZAKONU KRZYŻACKIEGO
W PRUSACH W CZASACH WIELKIEGO MISTRZA
ULRYKA VON JUNGINGEN (1407–1410)**

STRESZCZENIE

Wielki mistrz Ulryk von Jungingen w najważniejsze święta kościelne prawie zawsze przebywał w centrum państwa w Prusach. Wokół tych dni regulowano rytm funkcjonowania państwa. Odbywały się wtedy narady dostojników zakonnych, zjazdy wielkich miast pruskich z wielkim mistrzem, przyjmowano poselstwa dyplomatyczne, zjawiali się także przedstawiciele poddanych i duchownych państwa, finalizowano też różnego transakcje finansowe.

BIBLIOGRAFIA

Źródła

- Acten der Ständetage Preussens unter der Herrschaft des Deutschen Ordens*, hrsg. v. M. Toppen, Bd. 1 (Die Jahre 1233–1435), Leipzig 1878.
- Codex diplomaticus Brandenburgensis. Geschichte der geistlichen Stiftungen, der adlichen Familien, so wie der Städte und Burgen der Mark Brandenburg*, hrsg. v. A.F. Riedel, Bd. 19, Berlin 1860.
- Codex epistolaris Vitoldi magni ducis Lithuaniae 1376–1430*, wyd. A. Prochaska, w: *Monumenta medii aevi historica res gestas Poloniae illustrantia*, t. 6, Kraków 1882.
- Das Marienburger Tresslerbuch der Jahre 1399–1409*, hrsg. v. E. Joachim, Königsberg 1896.
- Das Ausgabebuch des Marienburger Hauskomturs für die Jahre 1410–1420*, hrsg. v. W. Ziesemer, Königsberg 1911.
- Die Statuten des Deutschen Ordens nach den ältesten Handschriften*, hrsg. v. M. Perlbach, Halle 1890.
- Dokumenty soborów powszechnych. Tekst grecki, łaciński, polski. Tom 2 (869–1312)*, opr. A. Baron, H. Pietras, Kraków 2007.
- Hanserecense*, hrsg. v. Verein für Hansische Geschichte, Abth. I: *Die Recesses und andere Akten der Hansetage von 1256–1430*, Bd. 5, Leipzig 1880.
- Johann's von Posilge, officialis von Pomesanien, Chronik des Landes Preussen*, hrsg. v. E. Strehlke, [w:], *Scriptores Rerum Prussicarum*, Bd. 3, Leipzig 1866, s. 301.
- Regesta historico-diplomatica Ordinis S. Mariae Theutonicorum 1198–1525*, opr. E. Joachim, wyd. W. Hubatsch, cz. 1, wol. 1–3, cz. 2, Getynga 1948–1973.
- Regula Zakonu Szpitala Najświętszej Marii Panny Domu Niemieckiego w Jerozolimie*, tłum. J. Trupinda, Pelplin 2011.

Opracowania

- Biskup M., *Materiały do dziejów krzyżackiej okupacji w ziemi dobrzyńskiej na przełomie XIV i XI wieku*, „Zapiski Historyczne” 1960, t. 25, z. 2, s. 71–81.
- Broda M., *Lekarze w państwie Zakonu Krzyżackiego w Prusach w XIV–XV wieku*, Kraków 2013.
- Dygo M., *O kulcie maryjnym w Prusach krzyżackich w XIV–XV wieku*, „Zapiski Historyczne” 1987, t. 52, z. 2, s. 5–36.
- Gąsiorowski A., *Itinerarium króla Władysława Jagielly 1386–1434*, Warszawa 1972
- Gąsiorowski A., *Podróże panującego w średniowiecznej Polsce*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1973, t. 25, z. 2, s. 41–68.
- Jähnig B., *Dostojnicy Zakonu Krzyżackiego w Prusach*, w: *Zakon Krzyżacki w Prusach i Infantach. Podziały administracyjne i kościelne w XIII–XVI wieku*, red. R. Czaja, A. Radziwiński, Toruń 2013, s. 279–329.
- Jóźwiak S., *Funkcjonowanie i zakres władzy kapituł krzyżackich w państwie zakonnym w Prusach w latach 1309–1410*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 2002, nr 3, s. 373–388.
- Jóźwiak S., Trupinda J., *Organizacja życia na zamku krzyżackim w Malborku w czasach wielkich mistrzów (1309–1457)*, Malbork 2011.
- Kwiatkowski K., *Książęta pomorscy wobec konfliktu Polski i Litwy z Zakonem Niemieckim w 1409/1410 roku (przyczynki do uwarunkowań aktywności władczej w późnym średniowieczu)*, „Zapiski Historyczne” 2014, t. 79, z. 3, s. 7–37.
- Mielczar J., *Dzieje społeczne i polityczne księstwa słupskiego*, Poznań 1976.

- Neitmann K., *Der Hochmeister des Deutschen Ordens in Preußen – ein Residenzherrscher unterwegs. Untersuchungen zu den Hochmeisteritineraren im 14 und 15 Jahrhundert*, Köln – Wien 1990.
- Nowak Z.H., *Polityka północna Zygmunta Luksemburskiego do roku 1411*, Toruń 1964.
- Radoch M., *Walki Zakonu Krzyżackiego o Żmudź od połowy XIII wieku do 1411 roku*, Olsztyn 2011.
- Rutkowski A., *Objazdy i system rządzenia państwem przez Kazimierza Wielkiego*, „Kwartalnik Historyczny” 1978, r. 85, nr 3, s. 605–626.
- Rozynkowski W., *Omnes Sancti et Sancti Dei. Studium nad kultem świętych w diecezjach pruskich państwa zakonu krzyżackiego*, Malbork 2006.
- Skalski P., *Duchowość zakonów rycerskich w średniowieczu*, „Saeculum Christianum” 1996, r. 3, nr 1, s. 153–165.
- Szweda A., *Organizacja i technika dyplomacji polskiej w stosunkach z zakonem krzyżackim w Prusach w latach 1386–1454*, Toruń 2009.
- Świeżawski A., *Bartłomiej z Borezewa lekarz wielkich mistrzów krzyżackich*, „Archiwum Historii Medycyny” 1961, t. 24, z. 4, s. 369–382.
- Voigt J., *Geschichte Preussens von den älteren Zeiten bis zum Untergange der Herrschaft des Deutschen Ordens*, Bd. 7: *Die Zeit vom Hochmeister Ulrich von Jungingen 1407 bis zum Tode Hochmeisters Paul von Russdorf 1441*, Königsberg 1836.